

Filozofski pojam sreće u grčkoj antici

Stanić, Roko

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:568355>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Roko Stanić

**FILOZOFSKI POJAM SREĆE U GRČKOJ
ANTICI**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA FILOZOFIJU I KULTUROLOGIJU

ROKO STANIĆ

**FILOZOFSKI POJAM SREĆE U GRČKOJ
ANTICI**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Pavo Barišić

Sažetak

Čini li nas „X” sretnima zato što je vrijedno ili je „X” vrijedno zato što nas čini sretnima?¹ Ljudska sreća je zanimljiva i uvijek aktualna tema te će okosnicu rada predstavljati sam početak promišljanja o njoj. Kroz tekst bit će prikazan i objašnjen pogled tri antička filozofa, Demokrita kojim počinje filozofija morala te njegov pogled na sreću i kako utječe na život, zatim Sokratovog učenika Platona, koji nastavlja i unaprjeđuje djelovanje svog učitelja, da bi završili Aristotelom, učenikom Platona i učiteljem Aleksandra Velikog. Za svakoga filozofa sreća predstavlja krajnji cilj, ono čemu težimo u životu te je najveće dobro. Pregled njihovih djela pokazat će kako treba djelovati da bismo bili sretni, razliku između prave i prividne sreće te njenog utjecaja na ljude u vremenu antike.

Ključne riječi: antika, filozofija, sreća, Demokrit, Platon, Aristotel

¹ BERČIĆ 2006: 97.

Sadržaj

Contents

1. Uvod.....	1
2. Antička filozofija.....	3
3. Demokrit.....	5
4. Platon.....	7
4.1. Simpozij.....	8
4.2. Lisis.....	11
4.3. Država.....	13
5. Aristotel.....	19
5.1. Nikomahova etika.....	20
6. Zaključak.....	26
7. Literatura.....	28

1. Uvod

U radu se razmatra i pojašnjava pojam sreće u antici kroz djela odabranih filozofa. Ljudska sreća je jednostavan pojam, no teško objašnjiv, kroz rad pokušat će se dati odgovor na pitanja poput: Koji su izvori sreće? Što je sreća? Tko traži sreću? Zašto tražimo sreću? Gotovo da nema filozofa koji se ne bavi ovom zanimljivom i uvijek aktualnom temom, ako ne direktno, onda da je barem koristi u kontekstu nekog svog promišljanja.² Znamo da je sreća dobra, no je li takva dovoljna da bude cilj i smisao života? Trebamo prvo vidjeti težimo li u životu doista sreći ili nečemu drugom, što nas usrećuje; ako želimo neku stvar, kada dođemo do nje sretni smo jer smo ju uspjeli ostvariti. Predmet je želje ta stvar, a ne sam osjećaj sreće koji dobijemo kad ostvarimo željeno. Stoga ako smo stvarno osjetili sreću kada ostvarimo (dobijemo) željeno, možemo reći da smo tu stvar uistinu htjeli imati. Sreća predstavlja popratnu pojavu uspjeha u namjerama, ona nije motiv, motiv je nešto drugo. Sam osjećaj sreće ne može nam predstavljati cilj jer tada nastaje privid, naše mišljenje nije relevantno i lako se možemo prevariti. Cilj i motiv trebaju predstavljati isto, našu želju da stvari budu kakve želimo. Ipak, ponekad radimo stvari radi sreće same, kako bismo usrećili sebe, ili češće drugu osobu, neovisno je li radnja korisna. Iz toga vidimo kako možemo voditi sretan život koji nije smislen, ali i obrnuto, nekad nešto radimo samo zato jer mislimo da to treba odraditi. No svakako treba imati na umu da sreća donosi vrijednost u naš život, ali to onda ne mora biti smisljeno.³ Pojam sreće javlja se od početaka svijeta u svim kulturama. Knjiga autora Stevena M. Cahna i Christine Vitrano *Happiness: Classic and Contemporary Readings in Philosophy* objašnjava sreću kao tri pojave: prva je „radost“, to je najbrži i najjednostavniji način da dođemo do sreće koja je onda kratkotrajna, a dovoljno je da nam se ispuni neka želja; druga je „ispunjenost“, kada smo sretni životom, tu se ne podrazumijeva cjelokupan život, nego se uzima zbir dobrog i lošeg što proživljavamo, te se ovdje više aludira na našu procjenu negoli osjećaje; i posljednja treća pojava jest „sretan život“, najbolje objašnjena kroz Aristotelovu eudaimoniu⁴, pojam zastupljen kod mnogih antičkih filozofa, to je najveće ljudsko dobro u kome čovjek ostvaruje najviši potencijal i cilj; „takva“ sreća bit će zastupljena u radu, a i današnja objašnjenja sreće, najčešće podrazumijevaju ovaj oblik.

2 HERMEN DUVEL 2021: 36.

3 BERČIĆ 2006: 96.-100.

4 Pojam eudaimonia, s jedne strane, može se prevesti kao sreća, ali i kao uspjeh, a u Aristotela kao najveće ljudsko dobro. S druge strane, pojam μακάριος/makários često se prevodi kao sreća, iako bi bilo ispravnije: uživanje božanskog blaženstva. Vidi: KOKIĆ 2015: 238.

Osobnog sam mišljenja kako ljudi danas previše zanemaruju "ispunjenost" kao segment sreće, tj. ne smatraju se uopće sretnima zbog nečeg što ih usrećuje, već to pripisuju da je tako trebalo biti, dok kada im se dogodi nešto što im ne ide na ruku, odmah posežu za time kako nemaju sreće i da se to samo njima može dogoditi. Naveo bih jednostavan primjer iz svakodnevnog života. Jasno da ne postoji lijepo i ružno vrijeme, to je samo naše subjektivno viđenje, no gotovo svatko više cijeni sunčano vrijeme bez jakog vjetra i padalina, što zbog mogućnosti da obavi neki posao ili da samo ode u prirodu prošetati. I sada, danas, čini mi se kako su ljudi to prestali cijiniti, uživati u tome pa na kraju i biti sretni zbog toga, gledati na to kao na nešto dobro i pozitivno, samo zbog uvjerenja da to tako treba biti. Ali ako bi kojim slučajem neki dan pala kiša, mnogi bi posezali kako ne mogu ni malo imati sreće.

Ovaj je rad napisan s ciljem da se ukaže na različitost, ali i sličnost Demokrita, Platona i Aristotela, oko pojma kojim se svakodnevno služimo. Bit će opisani životi svakog pa kroz njihova i tuđa djela analizirat ćemo kako se mijenjala forma i pogled, utjecaj na ljude te da ga pokušamo što bolje objasniti i približiti čitateljima.

2. Antička filozofija

Naziv antika (lat. antiquus: star, starinski) ustalio se od srednjeg vijeka⁵, u širem smislu predstavlja davno doba, dok je u užem određenju vremena grčke i rimske civilizacije.⁶ Nema točan raspon, danas se trajanje datira od 1200. - 800. g. pr. Kr. do 500. - 600. g. (od pojave grčkih polisa do propasti Zapadnog Rimskog Carstva). Antička Grčka datira se pak od prvih Olimpijskih igara 776. do smrti Aleksandra Velikog 323., nakon čega slijedi helenističko razdoblje koje traje do 146. g. pr. Kr. kada Grčka postaje rimska provincija. Treba znati da ni ovo određenje nije „službeno” jer neki autori antičkom Grčkom označavaju cijelo razdoblje antike.⁷ Podjela također nije jednostavna zbog različitih viđenja. Stoga ćemo ovdje spomenuti podjelu kakvu Giovanni Reale smatra najopravdanijom, a koja se dijeli na pet razdoblja: 1. naturalističko razdoblje koje proučava prirodu ili kozmološko-ontološke probleme; 2. humanističko razdoblje usmjereno proučavanju čovjeka i obilježeno sofistima i Sokratom; 3. vrijeme velikih sinteza Platona i Aristotela; 4. helenističke škole s trima velikim sustavima - stoičkim, epikurejskim i skeptičkim; 5. religijsko razdoblje biblijske objave i helenizma, prijenosa stoicizma u Rim, ponovnog tumačenja pitagorejske filozofije i platonizma te pojave novoplatonizma.⁸

Antička filozofija postavila je temelje svijetu u kojem danas živimo. Lingvistički i semantički pojam filozofija nedvojbeno je grčki, ali vrlo je vjerojatno da je prototip nastao u ranijim kulturama.⁹ Aristotel u *Metafizici* navodi Talesa (640./624. - 547. g. pr. Kr.) iz Mileta prvim filozofom, manjeg grada na obali Male Azije, koji se obrazovao u Egiptu i Mezopotamiji. Djelujuću u školi s Anaksimandarom i Anaksimenom, promatrali su svijet kao neuređen i kompliciran pokušavajući ga objasniti razumno, pronalazeći jedinstva u razlici.¹⁰ Filozofija se ipak ne čini nužna za život, mnogi je čak smatraju nepotrebnom, no ona je najviša od svih znanosti makar dolazi nakon njih, kad su osigurane osnovne životne potrebe.

5 Naziv srednji vijek skovan je tek u 15. st od talijanskih humanista, da se njime označi prijelazno razdoblje između antike i renesanse. Stoga raspon srednjeg vijeka nije moguće točno utvrditi, povjesničari imaju vrlo različita razmišljanja, za neke je počeo pokrštaivanjem za vrijeme cara Konstantina I. (306.-337), drugi to pripisuju selidbi prijestolnice Carstva 330. iz Rima u Konstantinopol (Carigrad), mnogi početak vide u seobi naroda sedamdesetih godina 4. st., dok je za neke ključan pad Zapadnog Rimskog Carstva 476., a neki idu čak toliko daleko da tvrde kako je srednji vijek počeo krunidbom Karla Velikog 800. g. Na isti način teče određivanje kraja, tako je to za neke Kolumbovo otkriće Amerike 1492., pad Carigrada pod Osmanlije 1453. ili Tridesetogodišnji rat 1618.-1648. Vidi: GOLDSTEIN, GRGIN 2006: 14.-15.

6 Hrvatska enciklopedija „antika” (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3034>) 7.8.2023.

7 KOKIĆ 2015: 23.

8 KOKIĆ 2015: 31.

9 KOKIĆ 2015: 29.

10 KOKIĆ 2015: 35.-41.

Filozofija je također nužna zbog kulturnog identiteta te u konačnici i identiteta roda „homo”. Filozofija, kultura, pojmovni okvir te način mišljenja i življenja Zapada utemeljen je u tradiciji antičke grčko-helenističke i rimske filozofije.¹¹ Kroz povijest svjedoci smo kako znanost ima sve veću ulogu u svijetu te pritom preuzimajući ulogu i uklanjajući dogme vlasti ili autoriteta, a početak se dogodio u 6. st. pr. Kr. kada su antički filozofi mitološka objašnjenja krenuli mijenjati racionalnim.¹² Uz to imali su čistu želju za spoznajom istine, pri čemu služeći se originalnosti s ciljem prodora u dotad tajne svijeta. To je vrijeme kada ljudi prvi puta shvaćaju da su posebni i bitni u odnosu na svijet, odnosno da njihov život ima veći smisao. Dva najznačajnija predstavnika, Platon i Aristotel navode kako život bez traženja nije vrijedan življenja te da ljudi po svojoj naravi teže znanju. Jedno od krucijalnih pitanja toga vremena bilo je kako biti sretan, što je analogno kako živjeti dobar život. Gotovi svi su isticali kako su za takav život potrebne vrline (vještine), jer kako je vrlina konja da brzo i dobro trči, tako i ljudska vrlina omogućuje ljudima dobar i sretan život.¹³

11 KOKIĆ 2015: 13.-15.

12 KOKIĆ 2015: 15.

13 Britannica „Happiness and virtue” (<https://www.britannica.com/biography/Plato/Dialogue-form>) 10.8.2023.

3. Demokrit

Demokrit (oko 460. - 370. g. pr. Kr.) iz Abdere učenik je Leukipa¹⁴. Zastupao je atomističku doktrinu, koju je započeo njegov učitelj, no on ju je unaprijedio, zbog čega je u literaturi mnogo zastupljeniji te ima posebno mjesto u misli Aristotela koji njegov nauk razlaže u *Metafizici*. Zbog određenja stvari (biti ili esencije, što je biće), Aristotel mu pripisuje prvenstvo unošenja činjenica u razmatranje, no to je još daleko od prave znanstvene metode.¹⁵ Najznačajnije djelo mu je *Veliki red svijeta*.¹⁶ Rimski gramatičar Trasil podijelio je njegov korpus u pet skupina: etika, fizika, matematika, muzika i tehnika.¹⁷

Velik dio Demokritova etičkog nauka sadržan je u *Demokritovim mislima*, iako je autorstvo mnogih fragmenata sporno.¹⁸ Za njega je etika veza etike same i fizike, te je prvi koji spominje pojam eudaimonia (stanje sreće).¹⁹ Smatra da su duša i um isto, istinito je ono što se pokazuje. Isto kao Epikur, dušu dijeli na dva dijela, razumni dio koji je u prsima i nerazumni raspršen po cijelom tijelu, a opet imaju zajedničko mišljenje da ona propada zajedno s tijelom.²⁰ Za Demokrita je sreća krajnji cilj života te je zastupljena u užicima duše, a ne tijela.²¹ Prema njemu sreća predstavlja dobro raspoloženje, dobro stanje i sklad, pravu mjeru te duševni mir, dok je najveće dobro upravo dobro raspoloženje ili neustrašivost, što je stanje duha lišena straha.²² On smatra da za dobar i sretan život treba umjereno živjeti u zadovoljstvu mogućeg, jer za njega su duše između velikih krajnosti nestabilne i lošeg raspoloženja. Stoga je duh onaj koji treba nama upravljati.²³ Za života se svojevrijedno lišio vida jer je vjerovao da će lakše i točnije spoznati duh ako se riješi zamamljivanja gledanja i zapreke očiju.²⁴ Navodi da se najveće dobro, blaženstvo (trajna duhovna vedrina (euthumie)), postiže mjerom u svemu, ispunjenjem dužnosti (što je za njega biti pravedan), radom i naporom te osjećajem stida ili poštovanja (za to je potrebno imati čisto srce).²⁵ Navodi da se može postići i neradom, odnosno tko želi biti dobrog raspoloženja ne smije previše raditi te se

14 Leukip (5. st. pr. Kr.) iz Eleje, Abdere ili Mileta, prema nekima nije postojao, no Aristotel i Teofrast pišu da je on bio osnivač atomističke škole. Vjeruje se da je bio Parmenidov učenik (njegove škole) ili Zenonov, no ni to nije potvrđeno. Vidi: KOKIĆ 2015: 85.

15 KOKIĆ 2015: 86.-87.

16 DIELS 1983: 84.

17 KUKOČ 2021.

18 KOKIĆ 2015: 92.

19 KUKOČ 2021.

20 DIELS 1983: 115, 116.

21 KOKIĆ 2015: 92.

22 DIELS 1983: 138., 139.

23 KOKIĆ 2015: 92.

24 DIELS 1983: 91.

25 KUKOČ 2021.

ne smije uzdizati iznad svog položaja i prirode, jer je umjerenost sigurnija od pretjerivanja.²⁶ Demokritova filozofija morala predstavlja prijelaz Sokratovoj intelektualističkoj etici, iz koje Platon izvodi etički idealizam, da bi vrhunac bio ostvaren Aristotelovom empirijski, psihološki i sustavno razvijenom etikom.²⁷

Neke Demokritove misli o sreći: 45 [48 N.] - 11 „Tko nanosi nepravdu nesretniji je od onoga tko je trpi”²⁸, 82 [123 N.] - 48 „Sretan je tko ima bogatstvo i pameti; valjano se naime njima služi za ono što je pravo”²⁹, 106 [214 N.] - 72 „U sreći je lako naći prijatelja, ali u nesreći to je najteže od svega”³⁰, 107a [219 N.] - 74 „Kao ljudima dolikuje nam ne ismijavati tuđe nesreće nego ih sažaljevati”³¹, 170 [9 N.] - 7, 3i [v. A 167] „Duši pripadaju i sreća i nesreća”³², 171 [10, 11 n.] - [iza B 170] „Sreća ne prebiva ni u stadima ni u zlatu: duša je prebivalište sreće ili nesreće”³³, 231 [61 N.] - 17, 25 „Pametan je onaj koji se ne žalosti zbog onoga što nema, nego se veseli zbog onoga što ima”³⁴, 269 [126 N.] - 10, 28 „Odvažnost je početak posla, a sreća gospodarica svršetka”³⁵, 286 [71 N.] - 39, 17 „Sretan je onaj koji uz umjeren imetak ima dobro raspoloženje, a nesretan onaj koji uz veliki (imetak) nema dobra raspoloženja”³⁶, 293 [220 N.] 48, 10 „Oni kojima nesreće bližnjih pribavljaju zadovoljstvo ne shvaćaju da su mijene sudbine zajedničke svima i nemaju radost u vlastitoj kući”³⁷, 295 [204 N.] - 22 „Starac je bio mladić, ali nije sigurno hoće li mladić dogurati do starosti. Dobro koje se ispunilo bolje je onog koje tek predstoji i nije sigurno”³⁸.

26 DIELS 1983: 141.

27 KUKOČ 2021.

28 DIELS 1983: 159.

29 DIELS 1983: 161.

30 DIELS 1983: 162.

31 DIELS 1983: 162.

32 DIELS 1983: 172.

33 DIELS 1983: 173.

34 DIELS 1983: 179.

35 DIELS 1983: 183.

36 DIELS 1983: 185.

37 DIELS 1983: 186.

38 DIELS 1983: 186.

4. Platon

Platon (428/7. - 348/7. g. pr. Kr.), pravog imena Aristoklo, nadimak (široki) dobio je zbog tjelesne građe (vjeruje se da je bio širok u ramenima ili širokog čela) ili širine znanja od svog učitelja gramatike Aristona. Rođen je u Ateni ili na otoku Egini, vojsku je služio u konjici te je moguće da je sudjelovao u Peloponeskom ratu (431.-404.) ili u kasnijem Korintskom ratu protiv Sparte. Nakon poraza Atene u Peloponeskom ratu, u polisima vlada oligarhija na čelu s „Tridesetoricom” s čijim se idejama Platon ne slaže te napušta Atenu. Vlast „Tridesetorice” prestaje nakon građanskog rata 403. g. pr. Kr., da bi četiri godine nakon dolaska nove demokratske vlasti Sokrat bio osuđen na smrt. Do 28. godine Sokratov učenik, a nakon njegove smrti 399. g. putuje Grčkom, kasnije u Italiju i Egipat. Na tim putovanjima piše, tako je na Siciliji napisao Sedmo pismo. Protivnik je i tiranije i demokracije, a prema njemu sretnije doba nastupa kada vlast preuzmu filozofi, ili kada vladari postanu filozofi. Zbog toga utemeljuje svoju školu, Akademiju, po uzoru na pitagorejce, gdje se uči filozofija, matematika, dijalektika i prirodoslovlje 387. te djeluje do 529. kada sve filozofske škole zabranjuje bizantski car Justinijan. Cilj je odgajati buduće vladare, koji na vlast trebaju doći zbog savjetovanja vladara da donosi bolje zakone.³⁹ Napisao je brojna djela, no više je naginjao usmenom učenju o čemu svjedoči u svojim citatima, a opis tih učenja sadržan je u Aristotelovoj kritici.⁴⁰ Za njega je pisanje tek usputna zabava, smatra da izgovorena riječ nadahnjuje i oživljava, dok zapisana samo oponaša i prisjeća se usmene. Piše izrazito pjesnički nadahnut uz značajan istraživački duh. Danas postoji više podjela Platonovih spisa. Prvu je sastavio Diogen, a najprihvaćenija je podjela Eduarda Zellera na četiri razdoblja: 1. sokratsko razdoblje, gdje je mlad i piše pod utjecajem Sokrata (*Protagora, Lisis, Apologija*⁴¹...); 2. prijelazno razdoblje, označava borba protiv sofista (*Gorgija, Menon, Meneksen*...); 3. zrelo razdoblje, doba najveće zrelosti s već izgrađenim idejama (*Fedon, Država, Gozba, Fedar*...); 4. kasni spisi, piše ih pred kraj života (*Fileb, Teetet, Parmenid*...).⁴² Svoju etičku misao izlaže od *Gorgije*, gdje navodi da se prvo potrebno brinuti za dušu pa za tijelo jer dušom stječemo blaženstvo. Potrebno je živjeti filozofski kako bi se riješili ovozemaljske patnje, boli i žalosti. Čineći dobro proizvodimo unutarnji mir i sklad duše koje onda odgovara vanjskom svijetu tvoreći za nas užitak koji predstavlja krajnji cilj, odnosno sreću. Kasni spisi govore protiv ateizma. Kroz njih Platon navodi da je naša najveća zadaća

39 KOKIĆ 2015: 139.

40 KOKIĆ 2015: 136.

41 Prvi Platonov spis i jedini koji nije pisan formom dijaloga.

42 KOKIĆ 2015: 141.-145.

ići ka Bogu te mu postati što sličniji.⁴³ U narednim recima proći ćemo kroz neke dijaloge te vidjeti kako Platon tumači sreću na primjerima. Valja napomenuti kako su njegovi tekstovi pisani u formi dijaloga te iako se on u mnogima dotiče sreće, niti jedan nije striktno posvećen njoj. Prema njemu najveća i trajna sreća nastupa u idealnoj državi, dok je tiranija najpovoljniji oblik za preoblikovanje u nju, a sreća i blagostanje države u cjelini preduvjet su za ostvarenje individualnoga zadovoljstva (519 e).⁴⁴

4.1. Simpozij

Dijalog *Simpozij*, *Gozba* ili *O ljubavi* podijeljen je u devet poglavlja. Likovi koji se pojavljuju jesu: Apolodor, prijatelj Apolodorov Glaukon, Aristodem, Sokrat, Agaton, Fedar, Pausanija, Eriksimah, Aristofan, Diotima, Alkibijad te ostali gosti Agatonovi.⁴⁵ Djelo predstavlja početak simpozijuskog dijaloga i erotske (erotološke) književnosti. I ovdje Platon koristi metodu naracije, gdje netko pripovijeda nekome o prošlom razgovoru Sokrata s prijateljima, učenicima i ostalim sugovornicima. Ovdje konkretno pripovjedač Aristodem priča ono što je čuo od Apolodora⁴⁶, stoga je djelo u vrlo maloj mjeri dijalog jer Apolodor većinom ima glavnu riječ. Dijalog govori o Erosu i njegovu utjecaju na ljude. Sokratu je erotika specijalnost, kasnije navodi da o njoj zna istinu. Ovdje se erotologija shvaća kao teorija odgoja ili kao uvid u porijeklo, narav i sudbinu ljudske duše.⁴⁷ U razgovoru Sokrata i Diotime vidimo da Eros svoju moć iskazuje u težnji za posjedovanjem trajnog dobra i sreće.⁴⁸ Dijalog se primarno bavi Erosom, odnosom filozofije i ljepote, Platonovim viđenjem ljepote i ljubavi koje veže uz mudrost. Uz to pokazatelj je helenske estetike.⁴⁹ Djelo započinje pripovijedanjem Apolodara o njegovu razgovoru s Glaukonom koji ga traži da mu prepriča sadržaj nedavnog druženja.⁵⁰ Nakon jela na gozbi kod Agatona, okupljeni kreću u raspravu o Erosu, navodeći da njemu nije posvećena niti jedna himna ili pjesma te da je iznimno zanemaren kod sofista. Stoga odlučuju da Eros bude tema razgovora te da je zadatak svakog izreći pohvalu.⁵¹ Prvi pohvalu iznosi Fedar za koga je Eros „najstariji od bogova, najštovaniji

43 KOKIĆ 2015: 155.-157.

44 PLATON 2009: 279.-280.

45 PLATON 2015: 5.

46 PLATON 2015: 3., 4.

47 PLATON 2015: 5.-6.

48 PLATON 2015: 5.

49 Iako se oblici estetike javljaju još u antici, ona je kao filozofska disciplina uspostavljena tek u 18. st. Vidi: Hrvatska enciklopedija „estetika” (<https://www.enciklopedija.hr/estetika>) 7.8.2023.

50 PLATON 2015: 20.-21.

51 PLATON 2015: 34.-36.

i najvažniji ljudima za stjecanje vrline i sreće i za života i poslije smrti“ (180 b).⁵² Nakon Fedra govori Pausanija, navodeći da kada se govori o Erosu ne govori se o jednom nego treba reći kojega se hvali. On iznosi da zbog postojanja dvije Afrodite⁵³ postoje i dva Erosa, te da se ovdje razgovara o nebeskom Erosu koji zaslužuje štovanje i države i naroda jer ukazuje na važnost vrline.⁵⁴ Sljedeći je govorio Eriksimah i rekao da Pausanija nije dobro završio jer je Eros prisutan u mnogo čemu, ne samo u dušama. Njegov je govor previše posvećen liječništvu, naveo je da svaki Eros ima apsolutno svu moć, no onaj koji se očituje dobrotom, mudrošću i pravednošću, taj je ipak onaj koji ima veću moć te nam omogućuje najveću sreću zbog čega smo u mogućnosti družiti se s prijateljima, ali i bogovima.⁵⁵ Nakon Eriksimaha riječ je preuzeo Aristofan. On smatra da ljudi nisu shvatili pravu moć ljubavi koja im preko bogova donosi najveću sreću. Da dođu to tog saznanja treba razumjeti prirodu kakva je bila prije, jer se mnogo razlikuje od sadašnje. Ističe da je „ljubav dakle naziv za čežnju prema cjelovitosti i stremljenje ka njoj“ (193 a)⁵⁶, a to potvrđuje navodom da bi dvojica muškaraca pristala biti zajedno spojeni u Hadu nakon smrti. Prema njemu svatko bi bio sretan kad bi svatko pronašao ljubavnika pa se takav vratio u nekadašnji oblik, a ako je to nemoguće, zadovoljavajuće bi bilo u sadašnjosti naći ljubavnika koji nam prirodno odgovara. Zbog toga treba slaviti Erosa koji je tome začetnik, koji nas vodi u srodnom i daje nadu za budućnost te budemo li bogobožni, vratit će nas u prijašnji oblik, izliječiti nas i učiniti nas blaženim i sretnim.⁵⁷ Nakon Aristofana na red je došao domaćin Agaton koji je želio pohvaliti Erosova svojstva pa tek nakon toga darove. Za njega Eros posjeduje najveću blaženost jer je najljepši i najbolji. Najljepši je jer je najmlađi i vrijeme provodi u cvijeću, a najbolji zbog nježnosti. O njegovoj unutarnjoj dobroti (pravednosti) govori to da niti jednom bogu ili čovjeku ne čini ništa nažao, a uz to je jako umjeren. Izrazito je hrabar jer se niti Ares⁵⁸ s njim ne nadmeće. Agaton dalje navodi da je također mudar jer svakog koga dotakne postane pjesnikom, a ključan je za uvođenje reda među bogovima i ljudima jer njegovim rođenjem iz ljubavi prema lijepom nastaju sva dobra.⁵⁹

Na kraju govori Sokrat koji će pohvalu izreći istinom. Prema njemu žudimo za onim što nemamo, te kad to dobijemo želimo to imati zauvijek. Eros je prvotno ljubav prema

52 PLATON 2015: 42.

53 Vidi: PLATON 2015: 44. (180 d)

54 PLATON 2015: 44.-56.

55 PLATON 2015: 56.-64.

56 PLATON 2015: 76.

57 PLATON 2015: 66.-76.

58 U grčkoj mitologiji, Ares je bog razornog rata, koji nije mnogo štovan među ostalim bogovima. Hrvatska enciklopedija „Ares“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3660>) 7.8.2023.

59 PLATON 2015: 80-88.

nečemu, a onda prema onom što nam nedostaje. Što je dobro, to je onda i lijepo, jedno bez drugoga ne ide.⁶⁰ Ipak lijepo, nije nužno ružno, postoji i ono u sredini. Takav je i Eros, nije niti bog niti čovjek, on je demon u službi posrednika. Nijedan se bog ne bavi filozofijom da postane mudar jer to već jest, a isto tako nitko drugi mudar ne bavi se filozofijom, također ni nezalica se ne bave filozofijom jer ne žele biti mudri. Stoga mudar želi biti onaj između mudraca i nezalica, jedan je od njih Eros, mudrost je jedno od najvećih dobara, a Eros kao ljubav prema lijepom znači da je Eros filozof (ljubitelj mudrosti), a filozofi su ti između. Onaj tko žudi za dobrom, žudi da mu pripadne, a kada ono nekome pripadne on je sretan. Sretni su dakle sretni jer su stekli dobro te im ništa više nije potrebno, „dobro” u nama predstavlja krajnji cilj, odnosno najviše dobro. Osnova ljubavi jest težnja za dobrom i srećom, tj. najveća i za svakog čovjeka varljiva ljubav, no oni koji joj se obraćaju radi materijalnih dobara, nisu obuzeti ljubavnom žudnjom jer se usmjeravaju samo na podvrstu ljubavi. Ljubav nije žudnja za ljepotom, nego žudnja za rađanjem i iznošenjem na svijet u ljepoti. Nužno je željeti besmrtnost jer je ono s dobrom ako je ljubav stalna žudnja za posjedovanjem dobra. Sokrat smatra kako je nužno štovati Erosa jer je on najbolji pomagač ljudima u pronalasku iskonskog blaga.⁶¹ Zadnji govori Alkibijad koji će umjesto Erosa hvaliti Sokrata, za njega je najvažnije moralno se uzdići, a da to postigne Sokrat je najbolji učitelj.⁶² Dijalog završava scenom kada na vratima Agatonova doma nahrupi gomila te su neki ubrzo napustili druženje, a Agaton, Aristofan i Sokrat nastavili su razgovor.⁶³

U tekstu forma sreće prikazana je kroz lik i djelovanje boga Erosa, kako se razgovor odvija postaje jasnije kakvu on radost donosi. Za našu sreću, u ovom slučaju individualnu, zaslužan je onaj nebeski koji ukazuje na važnost vrlina zbog apsolutne moći koju ima. Ipak, postoje ljudi kojima nije jasna prava moć ljubavi, jer je upravo ona u kojoj se očituje prava sreća, pa bi „najsretniji” bili kada bismo se vratili u prijašnji oblik⁶⁴ zajedno sa svojim ljubavnikom. Svi ljudi žele sreću, pa teže dobru koliko god mogu. Stoga treba slaviti Erosa jer on u mogućnosti nas vratiti u taj prvotni oblik, u kome smo blaženi i sretni. Ako želimo dobro, želimo to imati zauvijek nakon što to steknemo, a kada to steknemo, sretni smo jer imamo „dobro” u nama koje predstavlja krajnji cilj. Težiti dobru i sreći predstavlja osnovu

60 deal ljepote kod starih Grka je spoj lijepog i dobrog, kalokagatije. Hrvatska enciklopedija „kalokagatija” (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30002>) 7.8.2023.

61 PLATON 2015: 90.-130.

62 PLATON 2015: 138.-158.

63 PLATON 2015: 158.-162.

64 Na početku svoga govora, Aristofan govori o prirodi kakva je bila prije. Tu spominje postojanje tri, umjesto dva roda koliko ih je sada i razlog zbog kojeg je ovaj treći izumro. Vidi PLATON 2015: 66.-68.

ljubavi, a ljubav ne znači žuditi samo za ljepotom, nego za „životom u ljepoti“. A kako bismo lakše u tome ustrajali, Eros je za ljude najbolji pomagač.

4.2. Lisis

Dijalog *Lisis, Filia* ili *O prijateljstvu* spada u rane dijaloge. Tema je prijateljstvo i dva para ljubavnika ilustriraju dvojak odnos između mladih: prvi Hipotala i Lisisa, gdje Hipotal sasvim nezrelo postupa prema Lisisu te nimalo ne unapređuje niti njihov odnos niti svoje izgleda kod dječaka, pa Ktesipov i Meneksenov, u kome je Ktesipov stav prema Meneksenu mnogo konstruktivniji i pozitivniji. U razgovoru Sokrat razjašnjava pravo prijateljstvo, zbog postojanja razlike između prijateljstva (*philia*) i ljubavi (*eros*). Dijalog je pisan u duhu grčke pederastičke ljubavi koja je izrazita u 5. st. pr. Kr., dok već stoljeće nakon dolazi do divljenja ženskoj ljepoti.⁶⁵ Dijalog započinje Sokratovim opisom puta iz Akademije prema Liceju kada je ugledao Hipotala i Ktepisa. Kreće u razgovor s Hipotalom te od njega traži da mu kaže koga smatra lijepim, odnosno koga voli. Sokrat traži od Hipotala da mu kaže što to vidi u svome ljubavniku Lisisu navodeći kako pjesme njemu u čast nisu dovoljne ukoliko ne razumije o čemu pjeva i zašto ga slavi. Sastavši se s Lisisom i Meneksenom, Sokrat govori da ako se govori istina o prijateljstvu nema neslaganja unatoč materijalnim, fizičkim ili duševnim razlikama.⁶⁶ Sokrat krene Lisisa ispitivati o sreći potvrđujući kako njegovi roditelji žele da on bude sretan, dok sluga, navodeći ga da onaj koji ne može raditi što želi, nije sretan. Potom nabraja paradoksnе primjere kako i njemu roditelji štošta brane, ali ipak žele da bude sretan. Tada se postavlja pitanje kako to, i žele li roditelji stvarno da je dijete sretno ako mu konstantno nešto uskraćuju i drže ga pod nečijom prismotrom. Sokrat tada daje primjer kako ipak treba vjerovati drugima i nekad nešto uskratiti radi veće dobrobiti, radi dugotrajne sreće. No da se do toga dođe, da nam netko povjeruje, potrebno je steći određene vještine, stoga je jasno da nećemo biti voljeni niti cijenjeni u onome u čemu smo beskorisni. Iz toga proizlazi da ukoliko nismo razboriti, nismo niti korisni niti valjani te nam nitko neće biti prijatelj. Sokrat dalje navodi da osoba ne mora biti umišljena ako je nerazborita, nego joj je samo potreban dobar učitelj.⁶⁷ U razgovoru s Meneksenom Sokrat govori kako svatko žudi za nečim u životu, a da bi on najradije stekao dobrog prijatelja, pa je izrazito zadovoljan kada vidi njega i Lisisa tako sretne, jer su već kao mladi stekli takvu stečevinu. Stoga i sama

65 PLATON 2015: 169-170.

66 PLATON 2015: 178-190.

67 PLATON 2015: 190.-198.

Sokrata zanima kako steći takvu sreću, kako upoznati prava prijatelja. Prvotno zajedno dolaze do zaključka kako prijateljstvo mora biti obostrano, odnosno da ne može prijatelj biti onaj koji voli ili onaj kojeg se voli, jer makar jedan drugoga volio, ovaj drugi prvog može mrziti. Ubrzo Sokrat ipak daje primjer kako je prijatelj onaj kojeg se voli, a neprijatelj nije onaj koji mrzi nego koga taj mrzi. Takav navod govori da je moguće biti prijatelj neprijatelju te neprijatelj prijatelju, što daje konzekvencu da onaj koji voli (prijatelj) niti onaj koji je voljen (drugi), niti koji vole i oni voljeni nisu prijatelji i drugi. Sokrat pomišlja da su možda ipak krivo povelili istraživanje, ali Lisis koji je pratio razgovor tvrdi da nisu.⁶⁸ Sokrat nastavi razgovor s Lisisom, s kojim se složi da su dobro istraživali te da su prijatelji oni koji slično misle, a to slično treba biti dobro. Sokrat pak nadalje navodi da oni dobri ne trebaju nikoga jer su sami sebi dovoljni, pa kako onda mogu voljeti i trebati prijatelja, jer „najveći je neprijatelj slično sličnome i dobri dobrima”⁶⁹. Razgovoru se opet priključi Meneksen koji paradoksalno sad tvrdi da je suprotno suprotnome najviše prijatelj, na što Sokrat odgovara da „niti je slično prijateljsko sličnome, niti suprotno suprotnome”⁷⁰, jer ukoliko je po suprotnosti nešto prijateljsko prijateljstvu, onda je i to dvoje međusobno prijateljsko. Prema Sokratu je dobro lijepo, s čime se Meneksen složi, te da postoji dobro, zlo i ono što nije niti jedno. Iz toga proizlazi kako „jedino dobru postaje prijateljskim jedino ono što je ni dobro ni zlo”⁷¹. Tada Sokrat daje primjer s tijelom (niti dobro niti zlo) koje ljubi, postaje prijateljem liječništvu (dobro) radi bolesti (zla). Nadalje navodi primjer filozofa, jer se filozofijom bave oni koji nisu ni dobri ni zli zbog neznanja, isto kao što „niti je suprotno prijateljsko suprotnome, niti slično sličnome”⁷². Nešto ni dobro ni zlo zbog zla (nečeg lošeg) postaje prijateljem dobru radi dobra i ljubavi (prijateljstva). Dalje se navodi pravo prijateljstvo, zašto nam je netko prijatelj, pa smo tako pravom prijatelju prijatelji samo radi njega samog. Kasnije vidimo kako je dobro doista prijateljsko, i da nije potrebno zlo da bismo željeli dobro. Ljubav, prijateljstvo i žudnja usmjereni su na ono pripadno, tako prijatelji pripadaju jedan drugome, a po naravi pripadno treba bit ljubljeno.⁷³ Dijalog završava odbacivanjem prethodnih teza, „jer nepravedni nepravednom i zli zlome neće biti ništa manje prijatelj nego dobri dobrome”⁷⁴, a isto ne vrijedi pretpostavka da je samo dobar dobrome prijatelj. Stoga na

68 PLATON 2015: 200.-206.

69 PLATON 2015: 210.

70 PLATON 2015: 212.

71 PLATON 2015: 214.

72 PLATON 2015: 218.

73 PLATON 2015: 206.-228.

74 PLATON 2015: 228.

kraju složno zaključuju kako nakon cijelog razgovora nisu u mogućnosti otkriti što je prijateljstvo.⁷⁵

Sreća je prvotno u dijalogu prikazana kao „odgoj roditelja”, Sokrat navodi da je sretan onaj koji čini što želi. Ipak dugotrajna sreća proizlazi uz određene restrikcije, ako nam je nešto zabranjeno od naših roditelja, to je radi naše dobrobiti i brige o nama. Pravo prijateljstvo, što je to ipak nije do kraja objašnjeno, također je vid sreće, no kako ne možemo sa sigurnošću tvrditi tko je prijatelj, treba biti jako oprezan. Važno je naglasiti da je ono dobro prijateljsko te da nije potrebno nikakvo zlo da želimo dobro. Prijateljstvo je zasnovano da jedan prijatelj pripada drugome zbog njega sama, a to što nam pripada treba biti ljubljeno.

4.3. Država

Dijalog *Država*, *Politeia* ili *O pravednosti* pisan preko dvadeset godina, smatra se vrhuncem Platonove filozofije i svrstava se u zrele spise. Tema je pravednost, sreća pravednika. Prva knjiga nazvana je prema sofistu Trazimahu za kojeg je sreća osobna korist. Smatra se da je pisana prije ostatka djela te zbog nje platoničari duže vrijeme vode rasprave i prepirke⁷⁶. Knjige II-IV govore o pravednom gradu i utjecaju pojedinca. Knjige V-VII opisuju uspon do krajnjega temelja grada, do ideje dobra, gdje je uvid vrhunac. U knjigama VIII-IX put se spušta s vrha prema dolje. Nepravednim ustavima udaljavamo se od pravedna grada. Knjiga X dokazuje da pravednost i sreća nisu opreka nego su povezani.⁷⁷ Tekst preispituje etičke norme u polisima te razmatra kako učiniti život boljim. Za Platona su sve dotadašnje vlasti loše te da je jedino filozofija ta koja može pružiti pravedan život. Pravednost je stožerna vrijednost, a „politeia” označava javni život u državi i upravljanje njome, pravni sustav, građanstvo te geografski položaj države.⁷⁸ Prva knjiga govori o pravednosti, Sokrat nekome prepričava raspravu (ne zna se kome i kojim povodom) Polemarha i Kefala sa sofistom Trazimahom. Kefal navodi da je najveće zadovoljstvo bogatog čovjeka pošteno stjecanje bogatstva da nikoga nije prevario ili kome ostao dužan. Tu je za Sokrata pravednost „reći istinu i dolično vratiti što se kome duguje” (331c). Protuprimjer toga jest imati ludog prijatelja koji nam je posudio oružje no prije toga bio je „normalan”, pa se ostali slažu da u toj situaciji ipak ne treba vratiti posuđeno. Polemarh

75 PLATON 2015: 228.-230.

76 PLATON 2009: 16.-18.

77 BARIŠIĆ 2022./2023.

78 PLATON 2009: 8.

iznosi da je pravedno svakome vratiti dug, uz što Sokrat navodi da je „pravedno je svakome udijeliti što mu pripada” (332c), nadalje Polemarh smatra da prijateljima treba činiti dobro, a neprijateljima zlo, za što se daje primjer rata. Sokrat to opovrgava jer po njemu nanositi štetu nikako ne može biti pravedno⁷⁹, činiti zlo neprijatelju nije uvjet da taj postane bolji, lako može postati još gori; jedino pravedno djelovanje na druge čini ljude boljim i pravednijim. Također treba znati tko je prijatelj, tko neprijatelj, zabludom se čini nepravda. „Platon odbacuje nauk o prijatelju i neprijatelju zato što se oslanja na konvenciju, a ne na intrinzičnu vrijednost”.⁸⁰ U svom govoru Trazimah ističe da je pravednost korist jačega (338c). Trazimahu se pripisuje „etički nihilizam” traži korist i probitkak, poistovjećuju ga s Kaliklovim naukom o „naravnom pravu jačega”. On je realist, izlaže prvu sociologiju moći. Preteča je Machiavellija, ne govori kakav svijet treba biti nego kakav jest. Svi teže za korišću i to nazivaju „pravednim”.⁸¹ Sokrat se ni s time ne slaže, jer ako bi prema takvoj pravednosti značilo da smo poslušni jačemu, moguće je da vladar koji je iznad nas nešto zapovijedi što ni sam ne razumije, stoga je važno posjedovati znanje, a ne samo funkciju. Tko stvarno zna što je pravedno, tako postupa i u životu, s toga liječnik primarno posao obavlja radi zdravlja pacijenta pa tek onda radi bogaćenja. Po Sokratovu mišljenju svrha je svakog umijeća da koristi onom kome je namijenjena, pa iz toga proizlazi da vladar vlada radi naroda. Svako umijeće, pa i vladarsko, u službi je slabijega, iz čega dobivamo novu definiciju da je pravednost korist slabijega, protuslovnu s Trazimahovom.⁸² Trazimah tada navodi da kako pastir brine za ovce radi svoje dobrobiti, isto tako vladar čini s narodom. Nadalje navodi da je pravednik naivan zbog svoje poslušnosti, također smatra da je nepravedniku bolje jer uzima sve što može, dok pravednika smatraju lopovom ako ukrade i najmanju sitnicu⁸³. Sokrat se od tog ograđuje odvajanjem umijeća nagrađivanja, jer liječnik ima koristi od terapije, a po tome ni dobar političar ne želi službu nego ju prihvaća zbog mogućnosti da njemu vlada netko lošiji od njega (347c). Da je pravednost bolja i potrebna, pokazuje primjer razbojničke bande, koliko god bili nepravedni, da opstanu trebaju biti pravedni među sobom. Trazimah i dalje ustraje na realizmu, dok Sokrat prividno pokazuje da je pravednik sretan, a nepravednik

79 PLATON 2009: 10.

80 BARIŠIĆ 2022./2023.

81 BARIŠIĆ 2022./2023.

82 PLATON 2009: 12.

83 Prikladan pokazatelj toga bila bi anegdota gusara i Aleksandra. Jedan od, ako ne i najveći osvajač svih vremena, Aleksandar Veliki ploveći morem naišao je na manjeg gusara, gusarstvo kao „djelatnost” bazira se na krađi i nelegalnom radu, te ga je upitao „pa kako možeš tako živjeti i raditi, uzimajući od drugih ono što ti ne pripada?”. Na što mu je gusar odgovorio „vidiš li Aleksandre kakvo čudno razmišljanje danas vlada, ja koji kradem tek toliko, nešto malo da imam kakav takav život u očima svih sam lopov (na lošem glasu), dok ti koji „kradeš” i osvajaš mnogo više nego što tebi i tvom narodu treba, u svih si hvaljen i veličan”. (Anegdotu ispričao profesor Barišić na jednom od predavanja).

nesretan te je korisno biti sretan, ipak ne može sa sigurnošću reći što je pravednost⁸⁴.⁸⁵ U Drugoj knjizi Sokrat traži točnije odredbe pravednosti u svakodnevnom životu da je prikaže boljom od nepravde. Razgovor se odvija s Glaukonom i Adimantom koji nastupaju kao đavolji odvjetnici iznoseći samo opće mišljenje vremena (367b)⁸⁶. Tada se smatralo da je dobro činiti nepravdu, a da se zlo treba trpjeti, također nitko samo po sebi neće živjeti pravedno. Spominje se primjer pastira Gigu, koji pronalazi prsten koji ga čini nevidljivim, a on ga ne koristi onda za dobra djela nego samo radi osobnih interesa. Glaukon navodi kako bi i pravednik i nepravednik isto postupili da se nađu u takvoj situaciji (da budu u prednosti), oba bi gledala na osobni probitak. Priča o Gigu pokazuje da ljudi ne djeluju moralno zbog sebe, nego iz razloga da prikriju slabosti i ne ugroze svoj opstanak, odnosno iz „nemoći da čine nepravdu” (359b). Glaukon upozorava da nepravedan život daje mnoge beneficije u odnosu na onog koji stvarno pravedno živi (361e).⁸⁷ Adimant smatra da je nepravednost na lošem glasu jer se preko nje ostvaruju bolji rezultati u životu. Ako nam je pravednost sredstvo za ostvarenje određenoga cilja, a ne svrha sama, u svakodnevnom životu lako dolazi do privida jer se preko nje mogu ostvariti „viši” ciljevi. Nepravda iako ružna u životu je isplativija i korisnija, pa se zato ljudi predstavljaju kao pravednici, a žive kao nepravednici. To ne smeta bogovima jer nepravdu nagrađuju srećom, a pravdu nesrećom. Prema analogiji pravednosti duša i grad su u odnosu mali i veliki čovjek, za uređeni grad potrebna je uređena duša.⁸⁸ Krepost pojedinca ujedno je i politička.⁸⁹ „Idiopragija”⁹⁰ je ishodište Platonove pravednosti u ekonomiji i politici.⁹¹ „Polis svinja” (372d) predstavlja polis u kome su zadovoljene samo osnovne životne potrebe. „Iz „zdravoga” polisa postupno se razvija „inficirani polis” u kojemu sve više dolazi do stvaranja socijalnih razlika među pučanstvom”⁹², zbog čega se javlja pohlepa pa se bogatiji još više bogate dok siromašni imaju još manje. Da grad postane pravedan treba smanjiti potrebe, a ustroj svesti na tri staleža: hranitelji (seljaci i obrtnici), čuvari (vojska i policija) i vladari (filozofi). Tjelesno i duševno obrazovanje važno je u odgoju čuvara polisa što podrazumijeva cjelokupno kulturno obrazovanje. Ondašnji odgoj temeljen je na mitovima, što je po Platonu štetno. Platon smatra da je Bog izvor dobra (moralna institucija), a ne kako to prikazuje mitologija, koju smatra

84 BARIŠIĆ 2022./2023.

85 PLATON 2009: 8.-16.

86 PLATON 2009: 18.

87 PLATON 2009: 18.-20.

88 PLATON 2009: 20.-22.

89 U Platona i Aristotela ne mogu se odvojiti etika i politika.

90 Pravednost je kada svatko čini svoje, što najbolje zna (idiopragija). Izložena u knj. III-IV.

91 BARIŠIĆ 2022./2023.

92 PLATON 2009: 23.

zadnjom institucijom. Pjesništvo daje sliku i privid istine jer pripada mimetičkim umijećima. Ono treba duši dati osjećaj za ljepotu, a za to je potreban sklad i ritam, cilj kulturno-duhovnog obrazovanja odražava se u ljubavi prema Lijepom (403c), a svrha tjelesnog odgoja ostvaruje harmoniju duše jer razvija zdravo tijelo i duh (412a). Upraviteljima polisa postaju čuvari s najboljim obrazovanjem (412b). „Zdrav” polis nastaje jedino uz dobar odgoj i obrazovanje, a odnos staleža ključan je da polis opstane. Da polis bude savršen treba biti mudar, hrabar, promišljen i pravedan (427e) (četiri kardinalne vrline), od čega je pravednost najvažnije. Pravednost pojedinca jednaka je pravednosti polisa (435b), jer bez pravednog pojedinca nema pravednog polisa, takav pojedinac brine za opću i individualnu sreću. Objasnjavajući pravednost u duši pojedinca Platon navodi više aktivnosti. Jer kada smo žedni jednim dijelom želimo se odmah toga riješiti dok nas drugi dio ipak upozorava da je voda možda onečišćena. To protuslovlje proizlazi iz razumskog, požudnog i voljnog dijela duše, gdje razumski vlada.⁹³ Za nadilaženje osobnih interesa i stavljanje znanja u službu polisa potrebno je spoznati etičke ideje⁹⁴, a za to je potrebno konstantno težiti dobru te ga provoditi u djelo⁹⁵. Dobro je za Platona središnji teleološki princip, usmjeren na ljudsko htijenje i djelovanje (505d), a uz to podrazumijeva i korisno. Prema Platonovu mišljenju svatko čini što ga usređuje, a onda „eudaimonia” etimološki znači „biti vođen od dobroga boga” (716e). Peter Stemmer navodi da je za Platona sreća, dobro i ideja dobra istoznačnica⁹⁶. Ideja dobra središte je Platonove filozofije, najviši predmet proučavanja. Prispodoba o suncu (505-509 c) govori da se ne može gledati dobro samo, nego samo izdanak. U vidljivom svijetu sunce je izvor života, a u misaonom svijetu isto je ideja dobra, koja je princip svega bitka i spoznaje. Preko ideje dobra konstituiramo vrline (arete; 506), evidentiramo istinu (aletheia; 508e), funkcioniramo spoznaje (gnosis; 508e) i realiziramo stvarnost (ousia; 509b).⁹⁷ Filozofi Tübingenške škole navode da je Platon kroz svoja predavanja u Akademiji ideju dobra poistovjetio s Bogom kao uzvišenim, ali da je onda to u dijalozima prešućivao.⁹⁸ Zagovornici hermeneutičke interpretacije pak smatraju da ideja dobra nije izrečena, a prema Schlegelu vjeruju da je Platon agnostik. Takvo mišljenje prvi je zastupao Plotin za koga je to nešto nespoznatljivo i neizrecivo, nadbivstveno Jedno.⁹⁹ Nadalje, ideja dobra prema mišljenju Günthera Patziga jest savršenost, „forma perfekcije”, što Platon zagovara u filozofiji buduć

93 PLATON 2009: 22.-30.

94 PLATON 2009: 34.

95 PLATON 2009: 35.

96 PLATON 2009: 36.

97 PLATON 2009: 38.

98 PLATON 2009: 38.-39.

99 PLATON 2009: 39.-40.

da su njegovi predmeti određeni perfektnošću.¹⁰⁰ Usporedba o špilji (514a-517c) pokazuje svijet u kojem živimo i zadaću filozofa. Ljudi u špilji zarobljeni su od rođenja, do njih ne dopire danje svijetlo, sve što vide jesu sjene koje stvara vatra iza njih, a između njih i vatre hodaju prolaznici čiji su glasovi nerazumljivi. Za ljude u špilji postoje jedino sjene, a nerazumljivi glasovi jedini su iskustveni svijet. Kada bi jedan od zarobljenih ljudi iz špilje bio oslobođen, on bi tada bio u mogućnosti spoznati svijet kakav doista jest, shvatio bi da je život do tada bio privid. Postupno bi on i izašao iz špilje i spoznao svijet doista kakav je, a onda bi njegova zadaća bila vratiti se u špilju, osloboditi ostale privida, ukazati im na ideju dobra pa čak i pod cijenu života. Aritmetika, geometrija, astronomija i nauk o harmoniji su discipline koje nam pomažu u stjecanju životnog znanja, a iznad njih je dijalektika koja vodi ka čvrstom fundamentu znanja kroz gledanje i motrenje¹⁰¹ (533b, c), a uz to je najteži dio filozofije (498 a). Pred kraj Sedme knjige Platon navodi da je ideja dobra izvor sretnog i blaženog života te se prema njoj treba ravnati kao prema najvišoj etičkoj normi (540a), dobro je punina sreće i najviše blaženstvo (526e)⁴⁷. Dijalog završava tezom da istinita spoznaja o pravednosti za kojom težimo (621c5-6) dolazi iz dobrog vladanja što Helenima predstavlja istinsku sreću (621d)¹⁰². Platon navodi da je idealan polis neodrživ u praksi, te da etičke norme nikad nisu provedene u djelo do kraja nego nam služe kao orijentir. U Osmoj knjizi prikazuje četiri dekadentna modela vladavine: timokraciju, oligarhiju, demokraciju i tiraniju, a svaka je gora od prethodne. Vođa u tiraniji, opisan je kao najnesretniji čovjek čiji život nije vrijedan življenja. Stoga je pravedan i razborit čovjek, s duševnim skladom i mirom daleko zadovoljniji i sretniji od tiranina i nepravednika.¹⁰³ Deseta knjiga¹⁰⁴ za mnoge predstavlja nejasnoću i provokaciju zbog opisa pjesništva i umjetnosti. Platon na umjetnost gleda kao na običnu igru bez važnosti jer ne ukazuje na dobro i zlo, za njega je takvo stvaranje trećerazredno. Navodi da Bog daje ideju stola, stolar onda radi taj stol da bi na kraju slikar naslikao taj isto stol čime radi kopiju kopije. Ipak Sokrat navodi da slikari imaju jasnu paradigmu istinskoga bitka te bi se čuvari polisa na njih trebali ugledati (484c), jer upravo ta paradigma koju umjetnik ima u duši orijentira njegovo stvaralaštvo.¹⁰⁵

100 PLATON 2009: 40.

101 PLATON 2009: 45.

102 PLATON 2009: 47.

103 PLATON 2009: 47.-49.

104 Posljednja knjiga, kao i uvodna, predstavlja problematiku mnogim platoničarima. Velik dio njih smatra kako ona isto ne pripada dijalogu, nego da je zasebna cjelina koja je samo pripojena *Državi*. Vidi: PLATON 2009: 407.

105 PLATON 2009: 53.-56.

Kroz prikaz pokazali smo da je uz pravednost ideja dobra, odnosno sreća motiv djela. Sreća i nesreća za Platona su čista stvar duše, činjenje nepravde predstavlja najveću nesreću, dok je pravedno i razborito djelovanje pri čemu živimo u skladu s drugima i bogovima najveća sreća. Šesta knjiga daje razliku filozofije i sofistike kroz pogled na sreću, za filozofe sretan je onaj koji živi prema i za dobro, dok sofisti¹⁰⁶ na sretan život gledaju kao na ovozemaljske ugone. Nadalje vidimo da su sofisti hedonistički prikazani čije požude ne prestaju, pa takav život ne može biti ispunjen srećom. Kroz Osmu i Devetu knjigu prikazuje nepravedne ustave i detaljno opisuje tiranina, pokazuje da je uzorni nepravednik (tiranin) nesretan, a da je sretan uzorni pravednik (kralj filozof). Tiranin se smatra najnesretnijim čovjekom, on nema nikakvih prijatelja, a ne vjeruje ni svojoj obitelji; boljih se boji, a prezire slabije. Takav postaje zbog prevelike požude koja ga obuzima, iz čega se vidi poveznica sofista i tiranina. Za Platona tiranin je robovlasnik, on može biti vlasnik robova u gradu i biti siguran, ali ih se mora bojati u pustinji zbog lošeg odnosa prema njima. Pravednost je ta koja donosi sklad i sreću, a kako sofisti i tirani to nisu, ne mogu niti biti sretni. Sreća u državi ovisi o mudrosti vladara. Platon navodi da svaki način života ima različitu sreću te uzdiže sreću života spoznaje. Nauk o sreći zasniva se na ekspertokraciji, filozof je stručnjak za ugodu i sreću, on jamči za sreću cijele duše i cijeloga grada, jer filozofi rado gledaju ka istini. Filozof je „729 puta” sretniji od tiranina. Prema pitagorejskoj simbolici to je razmak između sreće filozofa, oligarha i tirana (9 na 3), a pitagorejska godina ima 364,5 dana ($x 2 = 729$). Deseta knjiga govori da je i zakonima rečeno kako u nesreći treba biti što mirniji i reagirati bez uzrujavanja. Kritizira pjesništvo ne samo po sebi, nego zbog sadržaja, zadatak joj je činiti ljude boljim i sretnijim, a ne gorim i jadnijim. Ukazuje se da su pravedni sretni već sada, u ovom životu, dok se nepravedni izruguju i progone. Da čovjek bude najsretniji treba birati osrednji život i kloniti se krajnosti.¹⁰⁷

106 Sokrat ih naziva „nazovimudraci” te smatra da kvare mladež lošim odgojem, a navodi da i kažnjavaju učenike ukoliko ih ne slušaju. Vidi PLATON 2009: 250.-251.

107 BARIŠIĆ 2022./2023.

5. Aristotel

Aristotel (384. - 322. g. pr. Kr.) iz Stagire, zvan i Stagiranin, sin makedonskoga dvorskog liječnika Nikomaha, sa sedamnaest godina dolazi u Atenu gdje živi kao stranac bez građanskog prava, te se ubrzo pridružuje Akademiji koju polazi od 367.-348. Godine 343. prima poziva Filipa II. da dođe na njegov dvor kao učitelj tada trinaestogodišnjem Aleksandru. U Atenu se vraća 335. nakon početka azijskog pohoda Aleksandra.¹⁰⁸ Učeci Aleksandra, dijelom je ispunio Platonovu zamisao o filozofu vladaru.¹⁰⁹ Za razliku od Platona koji je smatran „božanskim”, Aristotela nazivaju „demonskim”.¹¹⁰ Platon je ostavio Akademiju u nasljeđe nećaku Speusipu, pa Aristotel osniva svoje vježbalište posvećeno bogu Apolonu Liceju. Njegova peripatetička škola, Licej osnovan je 335. g. u Ateni istočno od gradskih zidina, u neposrednom susjedstvu drevnog atenskog „Gymnasiona”. U Liceju predaje u zrelih godinama gdje i piše glavna djela. Licej je organiziran vjerski i znanstveno, ujutro su održavana predavanja iz filozofije i znanosti samo za odabrane, uvečer iz vanfilozofskih disciplina.¹¹¹ Empirijska istraživanja i sistematska obrada predstavljaju nove metode i discipline čime je Licej najprestižnija znanstveno-istraživačka ustanova vremena. Učenik Teofrast nasljeđuje Aristotela na čelu Liceja, obnavljajući i šireći školu te osniva znanstvenu biblioteku, prvu istraživačku ustanovu, po kojoj biva utemeljena Aleksandrijska knjižnica.¹¹² Nakon smrti Aleksandra odlazi iz Atene zbog prijateljstva s Makedonijom i straha da se Atenjani opet ne ogriješe o filozofiju. Odlazi na Eubeju gdje ubrzo i umire.¹¹³ Licej u Ateni također djeluje do 529.¹¹⁴ Napisao je 400 knjiga u deset velikih svezaka. U početku piše u formi dijaloga pokušavajući nastaviti Platonovo djelovanje, da bi kroz sazrijevanje promijenio stav te kritizirao Platona. Peripatetički spisi podijeljeni su na: 1. egzoterične spise (u formi dijaloga pod Platonovim utjecajem: *Eudem* ili *O duši* (po Platonovu *Fedonu*), *Gril* ili *O retorici* (po *Gorgiji*), *O pravednosti* (po *Državi*)); 2. hipomnematičke spise (izvodi iz znanstvenih spisa: *Izvodi iz Platonovih Zakona*, *Izvodi iz Države*, *Izvodi iz Timeja i Arhitinih spisa*, zapisi *O Pitagorovcima*, *O Arhitinoj filozofiji...*); 3. sinagogičke spise (zbornici s prirodnoznanstvenom, književno-povijesnom, političko-povijesnom, antikvarnom i drugom građom za znanstveno istraživanje i organiziranje:

108 BARBARIĆ 1995: 223.

109 KOKIĆ 2015: 186.

110 KUKOČ 2021.

111 KOKIĆ 2015: 186.-187.

112 KOKIĆ 2015: 183.-187.

113 BARBARIĆ 1995: 224.

114 KUKOČ 2021.

Didaskalije, Anatomski opisi sa slikama, Barbarski običaji, Ustav atenski...); 4. ezoterične spise (za svoju znanstveno-filozofijsku nastavu, bave se problematikom istraživanja, kritikom različitih mišljenja te empirijskim promatranjem). Ezoterične spise podijeljeni su na: 1. logičke (*Kategorije, Analitika I., Analitika II.*); 2. metafizičke spise (*Metafizika*); 3. prirodoznanstvene (*Fizika*); 4. etičke, političke i ekonomijske (*Nikomahova etika, Politeia*); 5. estetičke (*O retorici, O pjesničkoj umjetnosti*); uz pjesme (*Elegije Eudemu, Epigram za Hermijin kip...*).¹¹⁵ Kao i Platon piše istraživački, no razlika je u tome što Aristotel traži dublje znanje, dok je Platon tragao za moralnim i društvenim vrlinama koje za Aristotela nisu točne i precizne te ne zaslužuju naziv „episteme”.¹¹⁶ „Etika i politika u Aristotelovom radu nisu istoznačnice, ali se mogu zajedno razmatrati, jer su obje usmjerene postizanju dobra kao cilja ljudskih djelatnosti, pa tako i u korist čovjeka.”¹¹⁷ Objе discipline imaju isti predmet i cilj, vrлина i sreća čovjeka. Napisao je tri djela vezana za etiku, *Nikomahova etika, Eudemova etika* i *Velika etika*, ali je prihvaćeno autorstvo samo *Nikomahove*. Pojam „eudaimonia” za Aristotela predstavlja najveće ljudsko dobro, te navodi kako bi upravo većina ljudi rekla da je to (sreća ili blaženstvo) cilj ljudskog postojanja, no da bi pogriješili jer bolesnima je to zdravlje, siromašnima bogatstvo... Sklad duše s vrlinom donosi to blaženstvo, koje je samo po sebi dovoljno dobrom čovjeku. „Eudaimoma” je ljepota samog našeg postojanja, a doživljeni užitci dolaze iz njezinog savršenstva, no nisu njezin cilj ni mjerilo vrijednosti. Za savršeno sretan život potrebno je razumno živjeti, stoga je bolje dostojno živjeti nego ne živjeti iako postoje okolnosti u kojima je tako, a da bi bili dostojanstveni potrebno je uživati u zadovoljstvima, stjecati dobar ugled te cijeniti znanje.¹¹⁸

5.1. Nikomahova etika

Nikomahova etika najopsežnije je Aristotelovo djelo o etici te jedino gdje je autorstvo u potpunosti potvrđeno, posvećeno ocu ili sinu Nikomahu. Ljudske stvari u filozofiji spadaju pod praktičnu filozofiju¹¹⁹, a ona obuhvaća etiku, politiku i ekonomiju te se bavi čovjekovim „djelovanjem” ili činjenjem, činima ili činidbama.

115 KOKIĆ 2015: 189.- 193.

116 KOKIĆ 2015: 185.

117 KOKIĆ 2015: 236.

118 KOKIĆ 2015: 238.-240.

119 U V. knjizi *Metafizike* navodi da je svaka spoznaja praktična, poietička ili teoretska te da jedna ne može zalaziti u drugu sferu. Vidi: ARISTOTEL 1988: V.

Svako umijeće i istraživanje teže dobru, pa lijepo rečeno: dobro je ono čemu se teži. Ipak djelatnosti i djela mogu biti različita, ako uz djelatnost postoji svrha, tada su djela bolja od djelatnosti. Zbog postojanja mnogih djelovanja, mnoge su svrhe, liječništvu je svrha zdravlje, vojskovođstvu pobjeda, gospodarstvu bogatstvo. Ako svrhu djela želimo zbog nje same, ona predstavlja najviše dobro. Državništvo je kao znanost nadređeno ostalim, ono određuje koje su znanosti dobre i koje treba izučavati te zakonima određuje što se smije, a što ne. Ono brine za pojedinca i za državu, cjelinu. Znanost o državi proučava lijepe i pravedne stvari, mogu biti podosta različite i nestalne, a tako je i kod dobra, pa zato neki propadnu zbog bogatstva. Stoga čovjek mora biti obrazovan da bi znao da u svemu mora i smije tražiti onoliko koliko narav toga dopušta, a prikladno je da djeluje u sebi bliskim stvarima. Zato mladić, po godinama ili značaju, nije prikladan za nauk o državi, jer je još neiskusn u životnim djelatnostima.¹²⁰ Dobro živjeti (djelovati), odnosno blaženstvo predstavlja najviše činidbeno dobro. Oko toga se svi slažu, no mišljenja se razilaze oko objašnjenja blaženstva. Za laike je to užitak, dok Platon sa sljedbenicima uz takva dobra pretpostavlja postojanje dobra po sebi. Nadalje, postoje tri vrste života, iz užitka, državni (politički) i misaoni. Filozofi odbacuju blisko i teže istinitom.¹²¹ Postoje dvije vrste dobra, dobro po sebi i dobro po njima, odredbe časti, razboritosti i užitaka različite su prema dobroti, pa vidimo kako dobro nije zajedničko u odnosu prema jednoj Ideji. Ako bi i postojalo jedno Dobro (zasebno i posebno) čovjeku bi bilo neostvarivo. Ali čovjek ga mora tražiti kako bi lakše spoznao ona ostvariva.¹²² Dobro je različito ovisno o djelatnosti, ali predstavlja ono zbog čega se čini sve ostalo, svrhu. Stoga je svrha činidbeno dobro, no nisu sve krajnje, najviše dobro je svrha na kraju koju tražimo jer ju tražimo radi sebe same. Smatra se da je blaženstvo to krajnje (najsavršenije), uvijek ga biramo radi njega samog. Drugo krajnje jest samodostatnost, ono određuje život poželjnim, a takvo je blaženstvo, pa je najpoželjnije od svega. Čovjekova je zadaća djelatnost duše prema razumu, a ljudsko dobro djelatnost duše prema kreposti u cijelom životu, jer nas jedan dan neće učiniti sretnim ili blaženim.¹²³ Čime god se bavili nužno je krenuti od početka te u svakoj stvari tražiti točnost (izvrsnost) u određenoj mjeri, koliko je potrebno. Dobra su podijeljena na izvanjska, na dušu i na tijelo, a ona duševna su najpotpunija i najizvrsnija, a duševne činidbe i djelatnosti jesu dobra duše. Blaženstvo je dobro življenje i dobro činjenje, pa zato blažen čovjek dobro živi i djeluje. Blaženstvo kao krepost sadrži kreposnu djelatnost. Nije dovoljno samo biti krepostan nego tako treba i

120 ARISTOTEL 1988: 1.-3.

121 ARISTOTEL 1988: 3.-7.

122 ARISTOTEL 1988: 7.-8.

123 ARISTOTEL 1988: 8.-11.

djelovati, jer stanje postoji i bez učinka. Tako oni koji djeluju pravo i dobro imaju ugodan život, jer ugoda je duševno stanje, ugodno nam je čega smo ljubitelji. Stoga da bi bili dobri potrebno je uživati u lijepim stvarima, jer djela ugodna po kreposti ugodna su sama po sebi, te ako su dobra, lijepa i ugodna u najvišoj mjeri onda predstavljaju blaženstvo. Nažalost, postoje stvari koje nas liše blaženstva, pa je zato blaženstvo za neke dobra sreća, a za druge krepost.¹²⁴ Otud pitanje stječemo li blaženstvo vježbom ili se takvi rađamo. Aristotel navodi kako bi bilo bolje ostaviti metafizici predmet dolazi li blaženstvo od bogova te primjerima zaključuje da se blaženstvo stječe kroz život, ako su nam djelatnosti u skladu s krepošću. Također suprotno nečijim navodima, nije potrebno vidjeti kraj (umrijeti) kako bismo postali blaženi. Smatra se kako su kreposne djelatnosti važnije i od znanstvenih spoznaja, a najdragocjenijim se smatraju one trajne, pa blažen čovjek posjeduje trajnu blaženost jer uvijek djeluje u skladu s kreposti te svakojake promjene podnosi na najljepši način.¹²⁵ U životu se pak mnoge stvari događaju bez našeg utjecaja, one se pak razlikuju po utjecaju. Manje stvari ne utječu na naš život dok veći događaji čine naš život blaženim, a zlo i slično uskraćuju našu djelatnost. Za čovjeka je ključno da i u takvim okolnostima bude strpljiv, zbog svog značaja i velikodušnosti. Djelatnosti su te koje upravljaju životom, pa zato niti jedan blaženik nije bijedan, jer ne čini loša djela, tko je razborit tako i podnosi nedaće, uvijek čini najbolje u datim okolnostima. Budućnost nam je nepredvidiva, stoga blaženstvo treba postaviti kao konačnu i potpunu svrhu. Djelovanje prijatelja može utjecati na nas i obratno, no ne u toj mjeri da blaženi postanu neblaženi.¹²⁶ Blaženstvo ne pripada nekoj drugoj svrsi, ono je zbiljsko dobro. Nitko ne hvali blaženstvo kao pravdu nego se to stanje naziva blaženim te se smatra kao nešto još bolje. Blaženstvo je i počelo te kao takvo uzrok je dobra, časnog i božanskog. Blaženstvo je djelatnost duše prema savršenoj kreposti, a krepost, ljudska, se odnosi na dušu (i blaženstvo je djelatnost duše). Duša je razumna¹²⁷ i nerazumna, a kreposti su umne (mudrost, rasudnost i razboritost) i čudoredne (plemenitost i umjerenost).¹²⁸ Nadalje užitak je izrazito vezan za ljudski rad, pa se pri odgoju užitak i bol jednako navode, a važna je i pri kreposti jer pokazuje u čemu treba uživati, a što mrziti. Za neke je užitak dobro, za druge zlo, što navode vjerojatno vođeni iskustvom pa bi ključno da se nađu u sredini. Eudokso navodi da je užitak Dobro jer svi stvorovi teže za njim, a kako svi teže istom onda je to

124 ARISTOTEL 1988: 11.-14.

125 ARISTOTEL 1988: 14.-17.

126 ARISTOTEL 1988: 17.-19.

127 Razumni dio se sastoji od dva dijela, znanstvenim proučavamo nepromjenjivo, a rasudbenim promjenjivo)

Vidi: ARISTOTEL 1988: 188.

128 ARISTOTEL 1988: 19.-23.

najbolje¹²⁹, navodi da kako svi izbjegavaju bol jer je loša pa biraju užitak jer je dobar, također je dobar sam po sebi, te ako se doda jednom od dobara vrijedi više. Zbog zadnjeg argumenta Aristotel primjećuje da je užitak samo jedno dobro, ali ne i najveće te da nikakav dodatak ne može najveće dobro učiniti vrjednijim izborom. Platon u *Filebu* ističe da užitak nije Dobro, „jer dostojniji je izbor ugodan život s razboritošću negoli bez nje” (1172 b 29-30)¹³⁰.¹³¹ Užitak ne predstavlja kakvoću pa nije ni dobro, jer užitak je neodređen, a dobro mora biti određeno i nesavršen je jer kretanje te postojanje (ispunjenje). Aristotel navodi da ne biti kakvoća nije nužno i ne biti dobro, također neodređenost ne vrijedi jer može dopuštati više ili manje popust drugih kreposti, a i nije kretanje jer se kreće brzo ili sporo, što užitak ne može (može se dostići brzo ili sporo, ali on ne djeluje tako), nije postojanje jer ono predstavlja postojanje nečega, a ne znamo čemu bi uzrok bio postojanje i na kraju ne predstavlja ispunjenje jer može ispuniti samo u određenim stvarima. „Zli užici” nisu zbiljski ugodni, pružaju ugodu samo zlim ljudima. Za osjećati dobre užitke potrebno je biti ćudoredno dobar, tako samo pravedan čovjek može osjetiti užitak pravednika, pa je analogno tome kod zlih užitaka i postupaka. Razlika užitka i dobara vidljiva je u prijateljstvu, prijatelj je radi dobara, a laskavac radi užitka. Za Aristotela užitak nije najveće dobro, nije svaki užitak dobar, no ima i onih koji su sami po sebi vrijedni izborom.¹³² Užitak je cjelina, savršena u svakom trenutku svoga trajanja. U *Metafizici* Aristotel boga objašnjava kao „nepokretni pokretač”, koji se ne kreće dok se sve ostalo kreće, pa je njegov užitak mirovanje, a ne kretanje. Da djelatnost bude najugodnija treba prvo biti najsavršenija, a užitak usavršuje djelatnost dajući joj savršenstvo. Nadalje vidimo da niti jedna ljudska djelatnost nije vječna, pa tako nije ni užitak. Prema Aristotelu treba težiti za užitkom koji naš život čini boljim, naše življenje podrazumijeva usmjerenost prema onom što volimo, jer ako u nečemu uživamo (to volimo, drago nam je) bolji smo u tome od onoga koji to radi jer mora. Ipak postoje užici koji nas ometaju te zbog njih zanemarujemo prioritete. Stoga je ključno biti razborit, jer onda užici ne predstavljaju problem dok opet postoje oni kojih se treba kloniti jer štete razboritosti.¹³³ Da užitak bude dobar treba odgovarati valjanoj djelatnosti, a onaj koji ne odgovara jest zao. Sramotni, izopačeni užici to na kraju nisu, a čestit čovjek ih sam treba odrediti.¹³⁴ Krepost promatra užitak i bol, a oni su razlog zašto se nešto čini, a nešto ne. Zbog užitaka činimo

129 Tvrdnja je prihvaćena zbog kreposti značaja prije nego same po sebi, a on je bio umjerena osoba te se smatralo da je to za njega istina. Vidi ARISTOTEL 1988: 216.

130 ARISTOTEL 1988: 217.

131 ARISTOTEL 1988: 215.-217.

132 ARISTOTEL 1988: 217.-220.

133 ARISTOTEL 1988: 220.-225.

134 ARISTOTEL 1988: 226.-227.

najgore, a zbog boli trpimo najbolje, zato treba naći sredinu da ne bi postali neobuzdani, odnosno neosjetljivi.¹³⁵ Aristotel vidi sreću kao najveće ljudsko dobro, djelatnost koja se bira radi sebe same, ona je krajnja svrha našeg djelovanja, nešto savršeno samo sebi dovoljno. Ljudi koji su sretni zabavu biraju izgleda radi nje same, pa Aristotel istražuje je li zabava sreća i može li pripasti sreći? Zaključuje da sretniku (sreći) s vremena na vrijeme treba zabava (užitak), ali da to nije sreća. Na sreću gleda kao svrhu prema kojoj baziramo svoju djelatnost, za njega je nešto vrlo ozbiljno, dok je zabava samo to, nešto pak neozbiljno. Čovjekova je sreća djelatnost uma, a um je ono najbožanskije u nama, što nama vlada te nam daje spoznaju, pa je upravo djelatnost uma savršena sreća (misaono promatranje). „Stoga bi djelatnost Boga, koja se odlikuje najvišom srećom, morala biti misaono promatračka. Dakle, i od ljudskih djelatnosti ona koja je toj najbliža mora biti najblaženija.,¹³⁶ (1178 b 22-25).¹³⁷ Nadalje Aristotel navodi kako je mudrost (ljubav prema mudrosti ili filozofija), odnosno teoretski život najsavršenije čovjekovo dostignuće. Iz toga proizlazi da djelujući u skladu s umom postajemo najsretniji te smo i dragi bogovima. Za Aristotela sreća je jedinstvo, no ona prvotno nastaje iz misaonog promatranja, pa nakon toga iz čudorednog življenja. Vanjska dobra ponekad mogu ometati misaono promatranje, ali ipak su nama ljudima nužna za sretan život.¹³⁸ Aristotel se vraća na krepost te sada gleda na izvor kreposti, odnosno kako postati dobar. Jedni navode da je narav uzrok tome, za druge je to navika, dok neki pak smatraju pouku ključnom. Prvi proces stjecanja nije u našoj moći, dok pouka nije dostatna za sve ljude. Na kraju ostaje navika kojoj je zadaća oblikovati slušateljevu dušu, imajući pritom ispravne zakone. Takav odgoj koristan je za sve ljude, ne samo za mladež, zbog čega su ljudima zakoni potrebni kroz cijeli život. Dobre zakone donosi dobar zakonodavac, a da bi to postao potrebno ga je od mladeži odgajati da zna voljeti i slušati. Aristotelova kritika sofistima upućena je njihovu učenju o državništvu. Oni su samo skupljali razne zakone te sastavljali najbolji na temelju istih, što je nedovoljno jer izbor traži rasudnost koja pripada onima s iskustvom. Vidimo kako sofisti nisu niti upućeni u predmet državništva budući da je za njih ekvivalentan govorništvo. To pokazuje primjer liječnika, ako je liječnik iskusan priručnici će mu pomoći, no ako je neupućen u svoj zanat oni mu neće ništa služiti, isto je s državicima, zakoni će doprinijeti njegovu radu ukoliko ih on znade tumačiti.¹³⁹ X. knjiga,

135 ARISTOTEL 1988: 26.-27.

136 ARISTOTEL 1988: 233.

137 ARISTOTEL 1988: 227.-233.

138 ARISTOTEL 1988: 233.-236.

139 ARISTOTEL 1988: 236.-241.

ujedno i djelo završava mišlju¹⁴⁰ da mudraci prije njega nisu dobro istražili zakonodavstvo te da na temelju prikupljenih ustava sada nastoji odrediti koji je poredak najbolji.¹⁴¹

Aristotelova etika navodi sreću (misaono promatranje) kao cilj našeg djelovanja te spada u racionalni eudemonizam. Njegov eudemonizam ne izražava cijelu etičku misao, zbog kreposti koja sama po sebi može predstavljati svrhu. Za čovjeka je svrha življenja dobro za kojim sve teži. To pak nije Platonova ideja dobra nego dobro nama dostupno, u Aristotela sreća za koju je potreban krepostan život. Za razliku od Kanta, Aristotel krepost smatra dostižnom, a navodi ćudoredne i umne kreposti. Uz kreposti potrebna su i vanjska dobra kako bi u potpunosti čovjek bio sretan, a najveću sreću ostvaruje u državi. Sustavno iznosi nauku o vrlinama kojim su se prije bavili Sokrat i Platon, a u njemu možemo primijetiti i modernog čovjeka. Kontemplacija (misaono promatranje) najviša je čovjekova djelatnost, a preko njega pokušavamo stići do božanskog. Sreća za njega nije život užitaka.¹⁴² Uz ćudoredni život i vanjska dobra, za sreću su potrebni prijatelji. U VIII. i IX. knjizi navodi da njih treba imati jer nema smisla imati bogatstva bez prijatelja, koliko god mi bili ostvareni, prijatelji predstavljaju najveće vanjsko, a bolje je činiti ugodu poznanicima nego tuđincima, i na kraju navodi da je samotani život težak, uz prijatelje smo sretniji i ugodnije nam je. S njima nam je lakše u nesreći, a bolje ga je imati u sreći.

140 Nije sigurno tko je napisao zadnji odlomak kao vezu etike i politike. Neki tvrde da nije mogao biti Aristotel jer bi to značilo da Platon o tome nije ništa govorio, a Aristotel se u *Politici* često poziva upravo na njega. Stoga se možda radi o dodatku drugog autora. Vidi: ARISTOTEL 1988: 241.

141 ARISTOTEL 1988: 241.-242.

142 TADIĆ (II.) 2003: 496.-499.

6. Zaključak

Antički pojam sreće temeljni je predmet proučavanja ovog završnog rada. Kroz tekst prikazana je antička filozofija, određen je povijesni period u kome je smještena od 1200. - 800. g. pr. Kr. do 500. - 600. g., dana je podjela na 5 razdoblja djelovanja filozofa vremena te opis njihova učenja. Prvim zapadnim filozofom smatra se Tales iz Mileta, koji je poput ostalih suvremenika krenuo objašnjavati svijet kroz racionalne poglede suprotno mitološkim objašnjenjima koja su vladala prije. Dva najznačajnija predstavnika, Platon i Aristotel navode kako život bez traženja nije vrijedan življenja. Za njih pitanje kako biti sretan predstavlja isto što i kako imati sretan život.

Pregled je započet Demokritom, koji je etiku vezao za fiziku, uz velik doprinos u etici, iznimno je važan za atomističku teoriju, koju u unaprijeđenoj verziji koristimo i danas. Za njega se sreća nalazi u užicima duše te je naš krajnji cilj. Da bi dobro i sretno živjeli navodi da treba biti umjeren, a za najveće dobro smatra blaženstvo (trajna duhovna vedrina (euthumie)). Iz njegove filozofije morala, Sokrat je izgradio svoju intelektualističku etiku.

Sokratov učenik Platon nastavlja rad učitelja te izvodi etički idealizam. Pravog imena Aristoklo, bio je izrazito nezadovoljan tadašnjim vlastima, tiranijom zbog koje napušta Atenu i demokracijom koja je odgovorna za smrt Sokrata. Prema njemu na vlasti bi trebali biti najmudriji, odnosno filozofi. Napisao je brojna djela podijeljena u 4 razdoblja. Prema njemu najveća i trajna sreća nastupa u idealnoj državi, a sreća i blagostanje države u cjelini preduvjet su za ostvarenje individualnoga zadovoljstva. Obrađena su 3 njegova djela, prvi od njih *Simpozij* govori kako svi ljudi teže sreći, a kako bismo je lakše ostvarili potrebno je slaviti Erosa. Težiti dobru i sreći predstavlja osnovu ljubavi. Nadalje dijalog *Lisis* objašnjava sreću kroz prijateljstvo. Sretan je onaj koji radi što želi, no da bi bili dugotrajno sretni potrebne su granice, koje nam mogu postaviti i drugi ukoliko posjeduju potrebno znanje, a također kako bismo bili još sretniji potrebno je imati prijatelje. Posljednje obrađeno Platonovo djelo *Država*, ujedno njegovo najpoznatije i najopširnije, govori o ustroju idealne države. Platon svoju ideju dobra smatra srećom (iako postoje neka neslaganje kod različitih filozofskih škola), za njega su sreća i nesreća čiste stvari duše. Živjeti pravedno smatra se najvećom srećom pojedinca jer pravednost donosi sklad i sreću, zbog čega je nepravednik nesretan. Sreća u državi ovisi o mudrosti vladara, zbog čega je potrebno da na vlasti bude filozof koji je stručnjak za ugodu i sreću. Također tko je pravedan već je sada sretan, dok se nepravedni progone i izruguju.

Posljednji je razmatran filozof Aristotel, koji svoju etiku izlaže empirijski, psihološki i sustavno. Učenik je Platona i učitelj Aleksandra Velikog. Napisao je 400 djela koja su podijeljena u 4 skupine, dok se posljednji ezoterični spisi dijele na još 5 uz pjesme. Kao i Platon piše istraživački, no razlika je u tome što Aristotel traži dublje znanje, obojica vežu etiku uz politiku, za njih bez pravedne države nema ni pravednog pojedinca, jer obje discipline imaju za cilj vrlinu i sreću čovjeka. Za savršeno sretan život potrebno je razumno živjeti. Jedno od njegovih najznačajnijih djela *Nikomahova etika*, poima sreću kao cilj našeg djelovanja. Za čovjeka je svrha življenja dobro za kojim sve teži. Dalje navodi važnost kreposti u životu, koje dijeli na čudoredne i umne kreposti. Poput Platona smatra da se najveće dobro ostvaruje u državi. Užitak za njega ne predstavlja sreću. Uz čudoredni život i vanjska dobra, za sreću su potrebni prijatelji.

Kroz rad vidjeli smo složenost i kompleksnost pojma sreće, koliko je o njemu rečeno te koliko još nije. U samoj antici uz tri ovdje predstavljena filozofa nebrojeno mnogo ih se doticalo sreće, a ništa drugačije nije u razdobljima nakon toga, od srednjeg vijeka pa do danas. Primjetno je kako je bit poimanja sreće ista, biti sretan znači imati sretan, dobar život, što se ne odnosi na kratka zadovoljstva poput užitka koji prestaje nego na našu ispunjenost duše dobrim i pravednim djelima.

7. Literatura

1. ARISTOTEL, Nikomahova etika – Zagreb : Globus, 1988.
2. BARBARIĆ, Damir, Grčka filozofija – Zagreb : Školska knjiga, 1995.
3. Barišić Pavo. Socijalna filozofija. (Predavanja. Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2022./2023.)
4. BERČIĆ, Boran „Smisao života”, FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA, 101 God. 26 (2
5. Britannica „Happiness and virtue” (<https://www.britannica.com/biography/Plato/Dialogue-form>) 10.8.2023.
6. CAHN, Steven M., VITRANO, Christine, Happiness: Classic and Contemporary Readings in Philosophy - New York : Oxford University Pres, 2008.
7. DIELS, Hermann, Predsokratovci: Fragmenti II svezak – Zagreb : Naprijed, 1983.
8. HERMEN DUVEL, Maja, „Homo amicus – biće sreće, radosti i blaženstva.”, Nova prisutnost, 19 (2021) 1, 35-48
9. Hrvatska enciklopedija „antika” (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3034>) 7.8.2023.
10. Hrvatska enciklopedija „Ares” (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=3660>) 7.8.2023.
11. Hrvatska enciklopedija „estetika” (<https://www.enciklopedija.hr/estetika>) 7.8.2023.
12. Hrvatska enciklopedija „kalokagatija” (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30002>) 7.8.2023.
13. Internet Encyclopedia of Philosophy „Plato: The Republic” (<https://iep.utm.edu/republic/>) 10.8.2023.
14. KOKIĆ, Tonći, Pregled antičke filozofije - Zagreb : Naklada Breza, 2015.
15. Kukoč Mislav. Etika. (Predavanja. Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2021.)
16. PLATON, Država – Zagreb : Naklada Jurčić, 2009.
17. PLATON, Eros i Filia: Simpozij i Lisis - Zagreb : Demetra, 1996.
18. TADIĆ, Ivan, „Ogled o Aristotelovoj etici (I.)”, Crkva u svijetu, 38, (2003), br. 3, 333-372
19. TADIĆ, Ivan, „Ogled o Aristotelovoj etici (II.)”, Crkva u svijetu, 38, (2003), br. 4, 473-500